

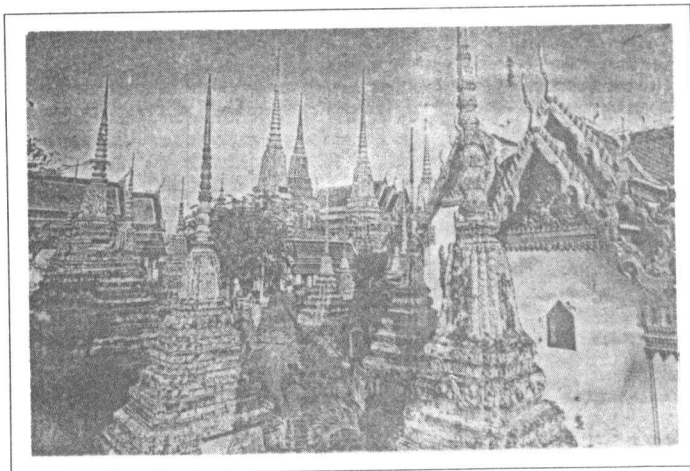
วัดโพธิ์ : ห้องสมุดประชาชนแห่งแรกของไทย

วัดโพธิ์ หรือ วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม เป็นวัดใหญ่แห่งหนึ่งในกรุงเทพมหานคร เดิมชื่อ วัดโพธาราม เป็นวัดโบราณตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยา แต่ประชาชนนิยมเรียกกันว่า วัดโพธิ์ เมื่อสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชทรงสถาปนากรุงธนบุรีเป็นเมืองหลวง พระองค์ได้โปรดให้ขุดคลองคูเมืองและสร้างกำแพงเมืองขึ้นทางฝั่งตะวันออกวัดโพธารามอยู่ภายในกำแพงเมือง จึงได้ยกฐานะขึ้นเป็นพระอารามหลวง ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช พระองค์ได้ทรงสถาปนาวัดโพธารามเพื่อให้เป็นวัดประจำวังหลวง ในการบูรณะปฏิสังขรณ์วัดโพธาราม เพื่อสถาปนาเป็นวัดประจำวังหลวงนั้นใช้เวลาถึง 12 ปี เริ่มตั้งแต่ พ.ศ. 2332 จนถึง พ.ศ. 2344 จึงเสร็จสมบูรณ์จากข้อความซึ่งจารึกไว้บนแผ่นหินที่ผนังวิหารหลังหนึ่งกล่าวว่า

“ที่ซึ่งเป็นคู่มดอน ห้วยคลอง สระบ่อ ร่องคู่นั้น ทรงพระกรุณาให้อาคนสองหมื่นเศษ

ขนดินมาถม เต็มแล้ว รุ่งขึ้นปีหนึ่งสองปีกลับยุบลงไป จึงให้ซื้อมูลดินถม ล้นพระราชทรัพย์ 205 ชั่ง 15 ตำลึง 3 สลึง จึงให้ปราบที่พูนมูลดินเสมอดีแล้ว ให้จัดการปฏิสังขรณ์สร้างพระอุโบสถ”

เมื่อทรงสถาปนาเป็นวัดประจำวังหลวงแล้วก็ได้พระราชทานนามว่า วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม นับเป็นวัดที่ยังประโยชน์ต่อสังคมอย่างยิ่ง คือนอกจากประโยชน์ทางพระพุทธศาสนาโดยตรง เป็นที่บำเพ็ญกุศล เป็นที่พำนักของพระภิกษุสงฆ์แล้ว ยังเป็นแหล่งฝึกปรีดีฝีมือช่าง สามารถอนุรักษ์พระพุทธรูปโบราณที่เพียบพร้อมด้วยพุทธศิลป์จำนวน 1,248 องค์ และยังมีพระพุทธรูปทิ้งดงามอัญเชิญมาเป็นพระประธานในพระอุโบสถและพระวิหารอีกด้วย และที่สำคัญมากก็คือวัดนี้ได้กลายเป็นเสมือนสถาบันการศึกษาชั้นสูงมาตั้งแต่แรกสถาปนา ทั้งนี้เพราะสมเด็จพระวันรัต อธิบดีสงฆ์ขณะนั้นเป็นนักปราชญ์ที่ทรงวิทยาคุณหลายด้าน

วัดเชตุพนวิมลมังคลารามได้เจริญสูงสุดในสมัยรัชกาลที่ 3 เนื่องด้วย พ.ศ. 2375 พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวได้เสด็จพระราชดำเนินไปพระราชทานผ้าพระกฐิน ได้เสด็จทอดพระเนตรทั่วพระอาราม ทรงเห็นว่าถาวรวัตถุต่างๆ ชำรุดทรุดโทรมลงมาก จึงมีพระราชประสงค์จะปฏิสังขรณ์ให้คืนดี ปีต่อมาก็โปรดให้เริ่มดำเนินการ ใช้เวลาถึง 16 ปี จึงเสร็จบริบูรณ์ พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 3 บรรยายสรุปไว้ตอนหนึ่งว่า

“...ที่ปฏิสังขรณ์วัดพระเชตุพนนั้น ก็ทำเพิ่มเติมขึ้นอีกเป็นอันมาก ทั้งบริเวณพระอุโบสถนั้นก็ทำใหม่ให้สูงขึ้น. แล้วได้ทำพระวิหารพุทธไสยาสน์หลังหนึ่ง ทรงสร้างพระพุทธรูปยืนองค์หนึ่งยาว 90 ศอก พระเจดีย์สูง 1 เส้น 2 ศอก สององค์ เจดีย์รายรอบพระระเบียงชั้นนอกอีกชั้นหนึ่ง ก่อภูเขา, ทำศาลาราย, เพิ่มเติมให้ดีขึ้นทุกสิ่ง การสิ่งใดนอกจากจดหมายไว้ในแผ่นศิลาเมื่อแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกโปรดให้จารึกไว้แล้ว ก็เป็นส่วนหนึ่งในแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทั้งสิ้น จะพรรณนาก็ยืดยาวนานก ฝ่ายช่างภูมิสงฆ์ก็ทำเป็นตึกทั้งสิ้น”

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรงราชานุภาพ ได้ทรงอธิบายไว้ในหนังสือประชุมจารึกวัดพระเชตุพนฯ เล่ม 1 ตอนหนึ่งว่า

“วัดพระเชตุพนฯ ซึ่งสร้างเป็นพระอารามใหญ่ยิ่งกว่าวัดอื่นๆ มาแต่รัชกาลที่ 1, ถึงรัชกาลที่ 3 ชำรุดทรุดโทรมมาก พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงทรงปฏิสังขรณ์แต่ในการที่ทรงปฏิสังขรณ์วัดพระเชตุพนนั้นมีพระราชประสงค์พิเศษอีกอย่างหนึ่งซึ่งจะให้เป็นที่แห่งเล่าเรียนวิชาความรู้ของมหาชน ไม่เลือก

ชั้นบรรดาศักดิ์ ถ้าเรียกอย่างทุกวันนี้ก็คือจะให้ เป็นมหาวิทยาลัย เพราะสมัยนั้นยังไม่มีกรมพิมพ์หนังสือไทยได้ การเล่าเรียนส่วนสามัญเรียนอยู่ตามวัดทั่วไป แต่ส่วนวิสามัญศึกษาอันจะเป็นวิชาชีพของคนทั้งหลายยังศึกษาได้แต่ในสกุล ผู้อยู่นอกสกุล โดยเฉพาะที่เป็นพลเมืองสามัญไม่มีโอกาสที่จะเรียน พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้รวบรวมเลือกสรร ตำหรับตำราต่างๆ ซึ่งสมควรจะเล่าเรียนเป็นชั้นวิสามัญศึกษามาตรวจตราแก้ไขใช้ของเดิมบ้าง หรือประชุม ผู้รู้หลักวิชานั้นๆ ให้แต่งขึ้นใหม่บ้าง แล้วโปรดฯ ให้จารึกแผ่นศิลาประดับไว้ในบริเวณวัดพระเชตุพน มีรูปเขียนและรูปปั้นประกอบกับตำรานั้นโดยมาก เพื่อว่าคนทั้งหลายไม่ว่า ตระกูลใดๆ ใครมีใจรักวิชาอย่างใดก็สามารถเล่าเรียนได้จากศิลาจารึกวัดพระเชตุพน เรื่องที่จารึกไว้ในวัดพระเชตุพน จึงมีหลายอย่าง ทั้งเป็นความรู้ส่วนวรรณคดี โบราณคดี และ ศาสตร์าคมต่างๆ เป็นอันมาก .....

ธิดา สาระยา, แสงอรุณ กนกพงศ์ชัย และ ปราณิ กล้าสัม เขียนไว้ในหนังสือ สมบัติวัดโพธิ์ ตอนหนึ่งว่า “บทบาทของวัดโพธิ์ในฐานะแหล่งความรู้อันจำเป็นของคนสมัยนั้น ได้ให้ทั้งความรู้ทางโลกทางธรรม วัฒนธรรมประเพณี ศิลปวิทยาการต่างๆ ซึ่งส่วนใหญ่่มักจะถูกสั่งสอนอบรมกันเฉพาะครอบครัวและตระกูลวงศ์ที่มีความถนัดเฉพาะ นับว่าเป็นการวางรากฐานและเผยแพร่ความรู้แก่ราษฎรทั่วไป ความรู้เหล่านี้มีทั้งส่วนที่จารึกไว้เป็นลายลักษณ์อักษร และในส่วนที่แสดงไว้ด้วยของคือศิลปวัตถุต่างๆ

วิชาการสาขาต่างๆ ที่พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงโปรดให้บันทึกไว้ที่วัดโพธิ์นั้น แยกออกได้เป็นแขนงวิชาการ 6 แขนงด้วยกันคือ

พุทธศาสตร์ โปรดเกล้าฯ ให้ช่างเขียนที่มีฝีมือจารึกเรื่องราวทางพุทธศาสตร์ทั้งคำสอนและชาดก พุทธประวัติ ไว้ตามผนังอุโบสถและที่อื่นๆ ภายในวัด อาทิ ผนังระหว่างหน้าต่างในพระอุโบสถเขียนเรื่องในอรรถกถาอังคุตตรนิกาย กล่าวถึงพระสาวกเอตทัคคะ 41 เรื่อง ผนังเหนือหน้าต่างขึ้นไปเขียนเรื่องมโหสถ

ผนังของพระวิหารทิศทั้งสี่ เขียนภาพออกสุก 10 ฎีกาพาหุ เรื่องพระพุทธรบาท เรื่องชุดงศ์

ที่คอกทั้งสองชั้นของศาลารายล้อมลานวัดเขียนเรื่องชาดกพิสดาร 550 เรื่อง

ผนังที่ศาลาทิศพระมณฑปเขียนภาพมารอวตาร ต้นเรื่องรามเกียรติ์และภาพอื่น เช่น นารายณ์ 10 ปาง และเรื่องสงคราม เป็นต้น

อักษรศาสตร์ โปรดเกล้าฯ ให้จารึกคำรับตำราวรรณคดี กาพย์ กลอน โคลง ฉันท์ พร้อมทั้งแสดงแบบฉันทลักษณ์ไว้ตามเสาพระระเบียงรอบพระอุโบสถ เป็นต้น

แพทยศาสตร์ โปรดเกล้าฯ ให้ประชุมนายแพทย์แผนโบราณทั่วพระราชอาณาจักรให้จารึกตำรายาที่ใช้ได้ผลดีมาแล้ว มีทั้งตำราแก้โรคตำราหมอนวด จับเส้น มีภาพและรูปหล่อฤๅษีติดตนแก้โรคต่างๆ อธิบายถึงพันธุ์ไม้สมุนไพรสรรพคุณต่างๆ สำหรับใช้เป็นยา พร้อมทั้งปลูกต้นสมุนไพรทั่วบริเวณอีกด้วย

สถาปัตยกรรมศาสตร์ โปรดเกล้าฯ ให้สนับสนุนช่างฝีมือที่มีความสามารถตามแบบแผนต่างๆ

จิตรศิลป์ วัดโพธิ์ได้ชื่อว่าเป็นที่ประชุมช่างทางด้านนี้ไม่ว่าจะในด้านแกะสลักลวดลายอย่างจิตรบรรจง ลายเขียนแบบต่างๆ การเขียนลายรดน้ำ ปิดทองลายฉลุ ปิดทอง

ประดับกระจก ลงรักปิดทอง ปฏิมากรรมตุ๊กตา รูปคน รูปสัตว์ รูปหล่อดินเผา การจัดสวนไม้ประดับ

ความรู้รอบตัว โปรดเกล้าฯ ให้จารึกเรื่องเกี่ยวกับขนบธรรมเนียมประเพณี เช่น ประเพณีสงกรานต์และขบวนแห่กฐินพยุหยาตราทางสถลมารค... เป็นต้น”

หนังสือ**ประวัติกระทรวงศึกษาธิการ** ซึ่งพิมพ์เป็นที่ระลึกในวันครบรอบ 72 ปี กล่าวไว้ในหน้า 84-85 ตอนหนึ่งว่า “วัดพระเชตุพนนั้นก็มิวัดอุประสงค์จะให้เป็นที่แห่งเล่าเรียนวิชาความรู้ต่างๆ ทั้งสามัญและอาชีพของประชาชนทั่วไปไม่เลือกชั้นวรรณะ ใครใครจะเรียนอะไรก็มาคัดลอกไปได้โดยเสรี ... เรื่องที่จารึกไว้มีสามหมวดใหญ่ๆ คือ วิชาหนังสือ วิชาแพทย์ และวิชาช่าง ... ภาพที่เขียนไว้ตามผนังต่างๆ ไม่ใช่เขียนไว้สำหรับชมหรือเป็นแบบอย่างเท่านั้น แต่เขียนไว้เพื่อเป็นตำหรับตำราต่อไป... นอกจากนั้นยังมีความรู้ทางพุทธศาสนา สุภาษิต นิยาย ทำเนียบสมณศักดิ์ พัดยศ ตราตำแหน่ง และทำเนียบหัวเมืองปักษ์ใต้ ฝ่ายเหนือ ตลอดจนขนบธรรมเนียม แบบแผนกระบวนพยุหยาตราในครั้งนั้น เหตุนี้จึงกล่าวกันว่า **วัดพระเชตุพนเป็นมหาวิทยาลัยแห่งแรกของไทย**”

ศาสตราจารย์ ดร.พนัส หันนาภินทร์ เขียนไว้ในหนังสือ**การศึกษาของไทย** หน้า 120 ว่า “สมัยสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ..... พระราชกรณียกิจที่นับได้ว่าสำคัญยิ่งอีกประเภทหนึ่งก็คือความตระหนักของพระองค์ที่ว่า คนไทยมักจะหลงความรู้ ทำให้ความรู้ดี ๆ สูญเสียไปพร้อมกับชีวิตของคนเหล่านั้น จึงได้ทรงโปรดฯ ให้จารึกหลักวิชาต่างๆ ลงในแผ่นศิลาประดับไว้รอบระเบียงในวัดพระเชตุพน บรรดาวิชาที่จารึกไว้แบ่งได้เป็น 3 หมวด คือ

1. **อักษรศาสตร์** อธิบายถึงลักษณะของฉันทลักษณ์ เช่น โคลง ฉันท์ กาพย์ กลอน กลบท พร้อมทั้งตัวอย่างที่ยึดถือเป็นแบบอย่างได้ด้วย

2. **แพทยศาสตร์** มีตำรายารักษาโรค คุณสมบัติของสมุนไพร ตำราหมอนวด ซึ่งได้แสดงให้เห็นชัดโดยมีแผนภูมิที่ตั้งของเส้นต่างๆ ประกอบ

3. **ช่างฝีมือ** เช่น ช่างเขียน แกะสลัก กลึง หล่อ ปั้น รวมทั้งเครื่องประดับต่าง ๆ

เนื่องจากศิลาจารึกวัดพระเชตุพนมีความรู้หลายแขนง และเปิดโอกาสให้ผู้สนใจเข้าศึกษาได้โดยตลอด จึงมีบางท่านถือว่า... **วัดพระเชตุพนเป็นมหาวิทยาลัยตลาดวิชาแห่งแรกของประเทศไทย”**

ถ้าหากพิจารณาโดยถ่วงแท้ตามหลักวิชาในปัจจุบัน เราจะเห็นว่า วัดโพธิ์เป็นแหล่งวิชาอันสำคัญยิ่งสำหรับประชาชนทั่วไป ซึ่งประสงค์จะศึกษาหาความรู้ในแขนงวิชาต่างๆ แต่วัดโพธิ์นั้นคงไม่ถึงระดับที่เรียกว่า**มหาวิทยาลัย** ตามมาตรฐานสากลได้ เพราะมหาวิทยาลัยจะต้องมีอะไรๆ ต่างๆ มากกว่าที่มีอยู่ที่นี่มากมาย เป็นต้นว่ามีปรัชญาที่เป็นหลักของการดำเนินงาน มีหลักสูตรที่แน่นอนชัดเจน มีคณะวิชา ภาควิชา มีการจัดการ มีครูอาจารย์ผู้สอน ฯลฯ ดังนั้นวัดโพธิ์คงจะเป็นเพียง**ห้องสมุดประชาชนแห่งแรกในประเทศไทย** เท่านั้น

รำภี กุลสมบุรณ์ ผู้เขียน **วัดพระเชตุพนฯ ห้องสมุดประชาชนแห่งแรกของประเทศไทย** ได้จัดแบ่งหมวดวิชาต่าง ๆ ของศิลาจารึก ภาพผนัง และรูปปั้น ออกเป็น 8 หมวดดังต่อไปนี้

1. **หมวดประวัติ** ได้แก่ ศิลาจารึกประวัติการสร้างวัด บนผนังพระวิหารพระโลกนาถ

2. **หมวดพระพุทธศาสนา** ได้แก่ ภาพจิตรกรรมฝาผนังและคำบรรยายเป็นศิลาจารึก หอไตรทั้งในพระมณฑปและในเขตสังฆาวาส

3. **หมวดตำรายา** ได้แก่ศิลาจารึกตำรายา ภาพแสดงไข้ทรพิษ, วัณโรค, ยารักษาโรคเด็ก และอื่น ๆ

4. **หมวดวรรณกรรม** ได้แก่ตำรากลบท คำประพันธ์ ภาพรามเกียรติ์มีแผนผังโคลงประกอบ จารึกกฤษณาสอนน้อง สุภาษิตพระร่วง โคลง โลกนิติ ฯลฯ

5. **หมวดสุภาษิต** ได้แก่สุภาษิต และคำสอนต่างๆ จำนวนมาก

6. **หมวดทำเนียบ** ได้แก่รูปหล่อโลหะเป็นรูปคนเชื้อชาติต่างๆ มีจารึกคำโคลงอธิบายภาพหัวเมืองขึ้น ภาพชนชาติต่างๆ

7. **หมวดประเพณี** ได้แก่ภาพเขียน ขบวนแห่กฐิน พุทธศราทางสถลมารค ภาพกระบวนช้าง กระบวนม้า

8. **หมวดอนามัย** ได้แก่ภาพการนวด มีศิลาจารึกประกอบ, ภาพฤๅษีตัดตนประกอบด้วยจารึกโคลงสี่สุภาพ เป็นต้น.

ในปัจจุบัน ศิลาจารึก ภาพเขียน รูปปั้น และสิ่งอื่นๆ แม้ทางวัดจะพยายามบูรณะซ่อมแซมให้คงสภาพอยู่เสมอ แต่สิ่งเหล่านี้ย่อมจะต้องชำรุดทรุดโทรมไปบ้างตามกาลเวลา สิ่งที่น่าเสียดายอย่างยิ่งก็คือ แผ่นศิลาจารึกตำรายาได้ถูกผู้เห็นแก่ตัวขูดลบทำลายด้วยยาบางตัว และซื้อขายบางชื่อออกเพราะไม่ต้องการให้ผู้อื่นทำตามได้อีกต่อไปก็มี นับเป็นพฤติกรรมที่ไม่เหมาะสมและเป็นการทำลายอย่างยิ่ง เนื่องจากวัดโพธิ์

เป็นวัดที่มีคุณค่าทางด้านการศึกษา และศาสนา
จึงนำที่รัฐและประชาชนชาวไทยทุกคนจะได้ร่วม
กันดูแล และป้องกันไม่ให้เกิดพฤติกรรมที่ทำลาย

ขึ้นอีก เพื่อที่วัดโพธิ์จะได้เป็นสถานศึกษา ดำรง
คุณค่าเพื่อไว้เป็นมรดกแก่ลูกหลานสืบไป

วรวิทย์ วศิณสรากร

บรรณานุกรม

- ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระบรมวงศ์เชอกรมพระยา. **ประชุมจารึกวัดพระเชตุพน เล่ม 1.** โรงพิมพ์
โสภณพิพรรฒธนากร, 2472.
- ทิพากรวงศ์, เจ้าพระยา. **พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 3.** โรงพิมพ์โสภณ
พิพรรฒธนากร, 2482.
- ธิดา สารยา และคณะ. **สมบัติวัดโพธิ์.** เมืองโบราณ, 2533.
- พนัส หันนาคินทร์. **การศึกษาของไทย.** วัฒนาพานิช, 2521.
- พิชัย วาสิงหนนท์. **สยามมานุสรณ์.** สัตยการพิมพ์, 2522.
- รอง ศยามานนท์, และคณะ. **ประวัติกระทรวงศึกษาธิการ 2435-2507.** โรงพิมพ์คุรุสภา, 2507.
- รำภิ ฤๅลสมบุรณ. **วัดพระเชตุพนฯ ห้องสมุดประชาชนแห่งแรกในประเทศไทย.** คณะอักษรศาสตร์,
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2508.
- ศึกษาธิการ, กระทรวง. **200 ปี ของการศึกษาไทย.** โรงพิมพ์คุรุสภา, 2526.